

ԳԻՏԱՖԱՆՏԱՍՏԻԿ ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ
ՃԱՆԱԶՈՂԱՌՃԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Սույն հոդվածում, կարևորելով փոխաբերության դերն ու նշանակությունը գիտաֆանտաստիկ ժանրում, այն դիտարկվում է որպես գիտաֆանտաստիկային բնորոշ ճանաչողական և երևակայական փոխաբերույթների միախառնման արդյունք, որպես «փոխաբերական միաձուլման» արգասիք, որի թարգմանելիությունը կապված է ոչ միայն գեղարվեստական պատկերների ճիշտ ընկալման և մեկնաբանման, այլև համընդհանուր, համամարդկային մտածական մոդելների իմացության հետ, որն էլ առավել դյուրին է դարձնում գիտաֆանտաստիկ փոխաբերության թարգմանությունը:

Հիմնաբառեր. *գիտաֆանտաստիկա, ճանաչողական փոխաբերույթ, երևակայական փոխաբերույթ, փոխաբերական միաձուլում, գիտաֆանտաստիկ փոխաբերույթի թարգմանություն:*

Գիտաֆանտաստիկ փոխաբերությունը՝ գիտաֆանտաստիկայի «գրական-գեղարվեստական սիրտը» (Elgin

1996), ճանաչողական և երևակայական փոխաբերությունների միախառնման արդյունք է, «փոխաբերական միաձուլման» արգասիք և հիմնված է գիտական, տեխնոլոգիական և սոցիալ-հասարակական փոփոխությունների, ձևափոխությունների, փոխակերպումների վրա:

Գիտաֆանտաստիկայի փոփոխության գաղափարախոսությունն արտացոլող և գիտաֆանտաստիկ ժանրի համար համընդհանուր և առաջնային հանդիսացող *Change is motion* («Փոփոխությունը շարժում է») ճանաչողական փոխաբերությամբ, որը պատկանում է ճանաչողական փոխաբերության կառուցվածքային ամենամեծ խմբին, հավասարապես կիրառելի և հասկանալի է գրեթե բոլոր լեզուներում (Lakoff and Turner 1989; McArthur 1992, Saeed 1997):

Մարդկային փորձը սովորաբար փոփոխությունն ընկալում է որպես առաջընթաց շարժում, զարգացում, աճ, վերելք, այսինքն՝ դրական փոփոխություն, ինչպես առաջնային փոխաբերության երկրորդային ենթափոխաբերությամբ՝ *Change is forward motion/progress/advancement* և ածանցյալ, երրորդային համարվող տարբերակներում */Scientific/technological change is progress; Emotional/psychological change is self-propelled motion/*: Այնուամենայնիվ, հակառակ շարժումը, այսինքն ետընթացը, անկումը, ավերումը, ոչնչացումը նույնպես շարժման, փոփոխության արդյունք է: Այս բացասական շարժումը որոշիչ է գիտաֆանտաստիկ դիստոպիական գրականության մեջ, որտեղ արդեն գործում և իրացվում է առաջնային փոխաբերության

Change is backward motion/ retrogression/ regression երկրորդային ենթափոխաբերությո՞ւնը և երրորդային, բացասական առնչանակայնությամբ օժտված ճանաչողական այլ ենթափոխաբերությո՞ւներ՝ *Scientific/ technological change is destruction, Scientific/technological progress is emotional/ psychological regress*:

Այսպիսով, մեծ կամ փոքր գիտա-տեխնոլոգիական, սոցիալ-հասարակական, պատմական և մշակութային փոփոխությունների արդյունքում ստեղծված *Change is motion* ճանաչողական փոխաբերությո՞ւնն արտացոլվում է փոփոխության /թիրախ/ ու շարժման /սկզբնաղբյուր/ հասկացություններին վերաբերող ենթափոխաբերությո՞ւներում, որոնք նույնպես նպատակաուղղված են իրացնելու սոցիալ-հասարակական և գիտա-տեխնոլոգիական գործառույթներ:

Այն փաստը, որ մարդկային հուզաշխարհի, ներըմբռնման և համընդհանուր արժեքային համակարգի վրա հիմնված միևնույն փոխաբերությո՞ւնն օգտագործվում է տարբեր լեզուներում, վկայում է, որ իմացական տիրույթների մոդելավորումը ճշգրտորեն համապատասխանում է մարդկային ուղեղի նյարդաբանական երկու տիրույթներին՝ բանական և հուզական: Ուրիշ խոսքով՝ մարդկային ճանաչողական համակարգն ինքնին փոխաբերական կառույց է, որի լեզվական արտահայտումը նախ և առաջ ճանաչողական փոխաբերությո՞ւն է՝ իր իմացական/բանական, և երևակայական/հուզական տիրույթների հակադրամիաս-

նությամբ: Հենց այս գոյաբանական հակադրամիասնության հենքի վրա էլ համատեքստում ձևավորվում է ոճական մակերևույթը՝ երևակայական փոխաբերությամբ: Ամփոփ ձևով ասված՝ սկզբում փոխաբերությամբ պարտություն է մարդկային միտքը /ճանաչողական փոխաբերությամբ/, ապա՝ հուզաշխարհը /երևակայական փոխաբերությամբ/: Այսպիսով, այն, ինչը մենք անվանում ենք «փոխաբերական միաձուլում»՝ երկու տեսակի փոխաբերությունների /ճանաչողական փոխաբերությամբ + երևակայական փոխաբերությամբ/ միասնությունն է:

Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ գիտաֆանտաստիկ ճանաչողական փոխաբերությի կարճ, լակոնիկ ասույթները հզոր գեներատիվ ներուժի շնորհիվ տեղափոխվում են նոր, վերհասկացական տիրույթներ՝ առաջացնելով տարատեսակ պատկերային զուգորդումներ և վերածվելով բարդ երևակայական փոխաբերությունների, որոնք պատկերավոր արտահայտչամիջոցների համադրման շնորհիվ նպաստում են մարդկային կյանքին և գոյությանն առնչվող նոր բացահայտումներ կատարելու գործընթացին: Այսպիսի միաձուլվ փոխաբերություններում համեմատության թիրախն ու սկզբնաղբյուրը երբեմն պատկանում են այնպիսի անհամեմատելի տիրույթների, որ անհնարին է նշմարել ընդհանրությունը կամ փոխաբերության արժևորել առանց վերվերնշանային մակարդակ տեղափոխվելու, այսինքն տողերի արանքում թաքնված գեղագիտական նրբություններն ընկալելու:

Քանի որ գիտաֆանտաստիկայի հիմնական հասկացությունը՝ փոփոխությունը և *Change is motion* ճանաչողական փոխաբերույթը ավելի ցայտուն են դրսևորվում գիտատեխնիկական բացասական փոփոխություն ներկայացնող տարբերակներում, դիտարկենք *Technology is a threat to our survival* կամ *Scientific/technological change is destruction* ճանաչողական ենթափոխաբերությունների երևակայական քննդլայնման արդյունքում ստեղծված փոխաբերական միաձուլման հետևյալ օրինակները.

(1) *The gleaming metallic towers that surrounded him and continued onwards in never-ending multiplicity to beyond the horizon oppressed him; the whole busy, unheeding life of a world-metropolis cast him into the horrible gloom of isolation and pygmyish unimportance. [...] In the four months since the shattering fall of the Foundation, Haven's communication had fallen apart like a spider web under the razor's edge. And in other respects, the siege was even closer; for the shrouds of helplessness and doom had already invaded.*

(Asimov, *Foundation and Empire*, pp. 74,135)

(2) *Gigantic. The words immense, monstrous, grotesque, massive, swollen, overpowering, beyond description. There on a mound rising above us, a bird of winds heaved with its own irregular breathing, its snake neck arching up*

into the gloom beneath the North Pole, supporting a head as large as a Tudor mansion; a beak that opened as slowly as the jaws of the most monstrous crocodile ever conceived, sensuously; ridges of tufted flesh puckered about two evil eyes, as cold as the view down into a glacial crevasse, ice blue and somehow moving liquidly; it heaved once more, and lifted its great sweat-coloured wings in a movement that was certainly a shrug.

(Ellison, *I Have no Mouth, and I Must Scream*, p. 173)

Հեղինակների ստեղծած տարածամանակյա աշխարհներում գործող ոչնչացման միջոցներ ու տեսարաններ պատկերող խոսքային նյութի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ համատեքստերին բնորոշ է ընդլայնված փոխաբերություններ պարունակող բարդ ոճական և շարահյուսական կառույցների կիրառությունը: Ոճական հզոր ներուժով լիցքավորված փոխաբերությունները նաև ներկայացնում են կործանման միջոցները ստեղծած մարդկանց հուսահատությունը, ընկճվածությունն ու ցավը: Առաջին համատեքստում մարդկային բնակավայրերն ու երկիրը քարուքանդ անող ապագայի զինուժը տիեզերական ճակատամարտերում օգտագործվող ատոմային և հոգեբանական հզոր զենքերն են */mighty atomic and psychological weapons for galactic battle/*, երկրորդում՝ երրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում բանական համակարգչի կողմից ստեղծած, մարդկությանը գրեթե վերացրած անճոռնի

Էլեկտրոնային թռչունը /*the grotesque electronic being called hurricane bird*/:

Առաջին համատեքստում փոխաբերական միաձուլման արդյունքը տարբեր փոխաբերական տարրերից բաղկացած բարդ փոխաբերություն է: Տարրերից յուրաքանչյուրն իր լրացուցիչ իմաստային երանգն է հաղորդում քաղաքի և այդտեղ բնակվող միայնակ հերոսի՝ Ռանդուլֆ մտորումներին ու հույզերին: Ռանդուլֆն ճնշում է մինչև հորիզոնը ձգվող աշտարակների անվերջ շարքը և իր սեփական անտեսվածության, անկարևորության և չնչինության զգացողությունը /*towers that surrounded him and continued onwards in never-ending multiplicity to beyond the horizon; unheeding life of a world-metropolis; cast him into the horrible gloom of isolation and pygmyish unimportance*/: Հաջորդ ասույթը, որն ընդլայնված փոխաբերությո է և պարունակում է մեկ կլիշեացված փոխաբերությո /*the shattering fall of the Foundation*/, մեկ գեղարվեստական համեմատություն /*communication had fallen apart like a spider web under the razor's edge*/ և մեկ գործուն փոխաբերությո /*the shrouds of helplessness and doom had already invaded*/, առավել ակնհայտ է բացահայտում նրա ընկճվածության պատճառը՝ տիեզերքում գտնվող Ֆաունդեյշն գերտերության անկումը և իր հայրենի փոքրիկ Հեյվլըն թագավորության մոտալուտ վախճանը:

Գիտաֆանտաստիկայի հանրահայտ հեղինակ Հ. Էլլիսոնի պատմվածքից վերցրած երկրորդ համատեքստը սկսվում է քերականորեն սխալ, գիտակցության հոսք հի-

շեցնող բառային թվարկմամբ, որի բարձրացող աստիճանավորման վերին մակարդակը *beyond description /աննկարագրելի/* շարույթն է: Այս ասույթն անուղղակի փոխաբերույթ է, որը *gigantic, immense, monstrous, grotesque, massive, swollen, overpowering* ածականների միջոցով նկարագրում է մարդկության համար մահաբեր էլեկտրոնային թռչնին: Հաջորդող իննսուներեք բառից բաղկացած, վերոնշյալ նկարագիրն ամբողջականացնող նախադասությունը ընդլայնված փոխաբերույթ է, որի կառույցն ընդգրկում է հաջորդական փոխաբերական ասույթներ` *a bird of winds /մակդիր/; its snake neck arching up into the gloom /գործուն փոխաբերույթ/, a head as large as a Tudor mansion /փոխանուն-համեմատություն/; a beak that opened as slowly as the jaws of the most monstrous crocodile ever conceived /փոխանուն-համեմատություն/; as cold as the view down into a glacial crevasse /փոխաբերական համեմատություն/; lifted its great sweat-coloured wings in a movement that was certainly a shrug /բարդ փոխաբերույթ/:* Կարևոր ենք համարում նշել, որ *Scientific/technological change is destruction* ճանաչողական փոխաբերույթի *destruction* սկզբնաղբյուր-հասկացույթը վերաբերում է ոչ միայն ֆիզիկական, այլև հուզական, հոգեբանական ոչնչացմանը: Այս դեպքում ավելի բնորոշ է *Scientific/technological progress is emotional regress* ճանաչողական փոխաբերույթի իրացումը: Ոչնչացման գաղափարն ավելի ցայտուն է դրսևորվում պատմվածքի վերնագրում` *I Have no Mouth, and I Must Scream* /«Ես բերան չունեմ, բայց

պետք է ճշամ», որն ամբողջ պատմվածքը պարուրող ընդլայնված փոխաբերույթ լինելուց բացի, նաև իմաստային անկանոնության վրա հիմնված անհամատեղելի փոխաբերույթ է: Անկանոնությունը հիմնված է բերան չունենալու և ճշալու անհամատեղելիության վրա, բայց լայն համատեքստը, ներգագցողությունն ու ներըմբռնումը օգնում են ընթերցողին գնահատել փոխաբերույթը և մեկնաբանել միայնակ հերոսի հուզաշխարհի առանձնահատկությունները. բանական համակարգիչը մարդկանց վերածել է հոգեբանորեն խեղաթյուրված էակների, հերոսը, որը հոգեպես և բարոյապես առողջ է՝ գիտակցում է իրավիճակի ողբերգականությունը, սակայն զրկված է նույնիսկ ինքնասպանություն գործելու կարողությունից, քանի որ գնդաձև մի էակ է:

Անդրադառնալով փոխաբերությունների թարգմանությանը, նշենք, որ թարգմանությունը հեշտանում է, երբ դիտարկվում է փոխաբերույթի ճանաչողական հայեցակերպը, որը հիմնված է այն փաստի վրա, որ տարբեր մշակույթներ ու լեզուներ իմաստավորվում են միևնույն իմացական տիրույթում, կառուցում իրենց համակարգերը հասարակական համընդհանուր ճանաչողության դիրքերից: Այլ խոսքով, ազգային, մշակութային, պատմական տարբերությունները կարող են տարբեր լինել, բայց, հիմնականում մարդկային բոլոր հասարակությունները կառուցվում են միևնույն համընդհանուր հիմքի վրա, որն էլ պայմանավորում է միևնույն իմացական հայեցակերպը: Օբյեկտիվ իրականությունը, որի շրջանակներում իրացվում է այս

կամ այն հասարակական կամ մշակութային կենսագործունեությունը, նույնը չէ, բայց որոշակիորեն նման է (Chitoran 1973:69): Տարբեր մշակույթներ իմաստավորում են իրենց գոյությունը և հաղորդակցվում համընդհանուր, համազգային երևույթների ու առարկաների սահմաններում, ճանաչողական միևնույն տիրույթում, որի հիմքի վրա էլ կառուցվում է արդեն տարբեր ու բազմազան արտահայտումներով դրսևորվող երևակայական տիրույթը:

Ասվածը առավել բնորոշ է գիտաֆանտաստիկ փոխաբերությին, որը հիմականում ոչ թե առանձին վերցված մեկ ազգի կամ մշակույթի կրողն է, այլ խարսխվում է համընդհանուր, համամարդկային մտածական մոդելների վրա: Սկզբնաղբյուր լեզվի ճանաչողական փոխաբերությի ընկալումը դժվարություն չի ներկայացնում, իսկ այդ ընկալելիությունն էլ հեշտացնում է հաջորդող երևակայական փոխաբերությի/ների մեկնության ու թարգմանության գործընթացը: Ընդ որում, տվյալ գործընթացի հետ կապված խնդիրը վերաբերում է ոչ թե թիրախ լեզվում սկզբնաղբյուր լեզվի այս կամ այն լեզվական միավորի համարժեք տարրի բացակայությանը, այլ թարգմանության մեջ ներգրավված երկու լեզուների մշակութային մտածական, իմացական ընդհանրությունների ընկալմանը (Snell-Hornby 1995, Katan 1999): Ընկալելիությունից զատ, և՛ իմացական, և՛ երևակայական փոխաբերությունների թարգմանելիությունը պայմանավորված է նախ՝ սկզբնաղբյուր, ապա՝ թիրախ լեզվի լեզվական առանձնահատկություններով:

Այսպիսով, ըստ մեր մոտեցման գիտաֆանտաստիկ փոխաբերության թարգմանության գործընթացում առավել-լապեա արժևորվում են սկզբնաղբյուր և թիրախ լեզուների իմացական-ճանաչողական տիրույթները, որոնց նույնության շնորհիվ հեշտությամբ տարրորոշվում է թիրախ լեզվի համարժեք ճանաչողական փոխաբերույթը:

Գրականության ցանկ

1. Asimov, Isaac (1970) *Foundation and Empire*. New York: Avon.
2. Chitoran, D. (1973) *Elements of English Structural Semantics*. București: EDP.
3. Elgin, Suzette Haden (1999) *Láadan, the Constructed Language in Native Tongue*. (Copyright 2002) <<http://www.sfw.org/members/elgin/Laadan.html>>, Accessed June 26, 2015.
4. Ellison, Harlan (1973) *I Have no Mouth, and I Must Scream*.//More Stories From the Hugo Winners. Isaac Asimov (ed.) Ct, Greenwich: Fawcett Publications, Inc.
5. Katan, D. (1999) *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: ST Jerome.
6. Lakoff, G. & M. Turner (1989) *More than Cool Reason: a Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.

7. McArthur, Tom (1992) *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford: OUP.
8. Saeed, J. (1997) *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
9. Snell-Hornby, M. (1995) *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam: John Benjamins.

GAYANE MURADYAN - *The Cognitive-Stylistic Peculiarities of Science Fiction Metaphor* - *The object of research in the present paper is science fiction metaphor – its presentation as a combination and convergence of cognitive and imaginative metaphors, a process named “metaphoric blending.” Of importance are the interpretation of the imaginative part of science fiction metaphor and the comprehension of the universal, all-human cognitive models underlying it. Both aspects contribute greatly to the translation of science fiction metaphor.*

Key words: *science fiction, cognitive metaphor, imaginative metaphor, metaphorical blending, translation of science fiction metaphor.*

ГАЯНЕ МУРАДЯН - *Когнитивно-стилистические особенности метафоры в научной фантастике* - *Объектом исследования в данной статье является метафора научной фантастики – ее представление как конвергенции когнитивных и образных метафор, процесс под названием*

«метафорическое смешивание». Важное значение имеют толкование образной части метафоры научной фантастики и понимание всеобщих когнитивных моделей, лежащие в ее основе. Оба могут в значительной степени способствовать переводу научно-фантастической метафоры.

Ключевые слова: *научная фантастика, когнитивная метафора, образная метафора, метафорическое смешивание, перевод научно-фантастической метафоры.*